

МОТИВИ МІСТА І СЕЛА В ТВОРАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Традиційним для української літератури є мотив протиставлення велелюдного міста селу, де панує незаймана природа, затишок.

Літературознавець В.Т. Поліщук присвятив наукову розвідку особливостям створення образу міста в прозових творах М. Старицького [3, 118–123]. Він відзначає, що у творах письменника в зображенні міста переважає та тенденція, що воно – місто – показується як опозиція (передовсім морально-етична) селу. Місто в Михайла Старицького – це “Содома”, яка “скаженіє і гуля” [3, 118]. О.В. Кардашук вивчала проблему просторових лексем в образній системі повісті О. Кобилянської “Земля”. Вона відзначає, що герой повісті Михайло сприймає місто як образ хаотичного різноманітного руху, що знесилоє його душу [2, 83].

Мовознавець Л. Ставицька дослідила, що з початку ХХ ст. образна тема міста утвердилася в українській поезії [4, 117]. Матеріалом дослідження Л. Ставицької стали твори М. Семенка, В. Чумака, Д. Загула, В. Сосюри, Є. Плужника, М. Рильського та ін. Автор відзначає, що в багатьох віршах звучить мотив жертвності людського існування в місті. Наведені дослідницею фрагменти поетичних творів засвідчують посилення актуалізації лексеми *місто*, його персоніфікацію, появу нових словосполучень, поєднання з оригінальними епітетами, порівняннями: *місто-спрут, місто, наче спрут; місто кремізне, прокляте місто; місто в залізні долоні кличе мене; місто шумить, гергоче, а мимо люди чужі, немилі; звикнуть не можу до міста, брудного, глумливого міста* [4, 118].

Саме село змальовано як місце, де душа людини може знайти спокій, відродження. Цей мотив виразно звучить у поезії Григорія Сковороди: *Не пойду в **город** богатий. Я буду на полях жить! Буду в^нк мой коротати, гд^н тихо время б^нжит. О дуброва! О зелена! О мати моя родна! В теб^н жизнь увеселенна, в теб^н покой, тишина! **Города** славны, высоки на море печалей пхнут* (Сковорода, 42). Цю ж думку мислитель висловлює і в передмові до

збірки “Басни Харьковскія”: *В седмом десяткѣ нынѣшняго вѣка, отстав от учителской должности и уединяясь в лежащих около Харькова лѣсах, полях, селах, деревнях и пчелниках, обучал я себе добродѣтели* (там само, 86).

Почуття захоплення селом передає і Т. Шевченко:

Село! – і серце одпочине.

Село на нашій Україні –

Неначе писанка село,

Зеленим гаєм поросло (Шевченко, 315).

Протиставлення села і міста є однією зі світоглядних рис Пантелеймона Куліша. М. Жулинський відзначає, що сільське життя, хутір були для письменника ідеалом гармонійного життя серед природи, духовним оазисом національної самобутності [1, 11]. Свої погляди П. Куліш викладає в публіцистичному циклі “Листи з хутора”: *Коли б мали волю сі добродії, то вже б давно наші хутори* **посписували**, *розцінили всякий ступінь землі, позаводили б на всякий хутір* **по трактиру** *з катеринкою* (Куліш, 244). Наведений фрагмент засвідчує думку письменника про аморальність міського життя. У наведеному далі контексті віру у скороминучість міста як способу життя П. Куліш передає за допомогою одно- і кількаслівних номінацій *стариган, старий каверзник, старий дід-город*:

*І зовсім би дурнями без городян zostалися. У **городах** і купецтво, у **городах** і ремесство, у **городах** і наука собі з давніх-давен сідало мають. А яка всьому тому ціна наложена, те вже нехай один Господь рахує.*

*Як вам, панове, здається: чи однаково в мачухи, як і в матері? Оце ж нас, селян та хуторян, викохав названий батько – **город**... О, бодай тебе, **старий каверзнику!** Все вже ти собі загарбав; не думай же і в мислях собі того не покладай, що во віки вічні ми в тебе під опекою зоставатимемось. Ти, **старигане**, своє діло зробив до кінця і сам починаєш свого анахронізму доглядатися, тільки що голосно признатись перед історією соромишся. Он уже в Брюсселі, в Москві та й по других старосвітських твердинях, де були вали і рови оборонні, там сади понасаджувані. Де сотні і тисячі людней*

падали, там весела тепер дітвора бігає. Хіба ж се не ознака, що **старий дід-город** свій вік звікував? Нічого більш йому робити. (там само, 252).

Подібні мотиви звучать у романі В. Підмогильного “Місто”. Село для його ліричного героя – символ земного раю, із селом він відчуває кривну спорідненість: *Тут, при березі, село здавалось питомим витвором просторів, чарівною квіткою землі, неба й води. Його село, те, що Степан покинув, теж стояло на березі, і зараз він несвідомо шукав спорідненості між своїм та цим селом, що випадково трапилось йому на великій путі. І радісно почував, що ця кривність єсть...*(Підмогильний, 308–309).

Місто змальовано як жива істота, яка здатна поневолити, зруйнувати внутрішній світ: *Місто, що віддалік було біле від сонця й легке, тепер важко нависало над нею згори* (там само, 312); *На цій широкій вулиці він здивався з містом віч-на-віч. Прихилившись до муру, притискуваний нахабними накатами юрби, хлопець стояв і дивився блукаючими очима вздовж вулиці і не знаходив її меж* (330). Значення велелюдності автор передає за допомогою епітета *галасливий*, а опозицію *село – місто*, неприйняття містом сільської ментальності передано словосполученням *жалюгідний селяк*: *Ось прийде він до неї, жалюгідний селяк серед галасливого міста* (там само, 325).

Ідея протиставлення неповторності людської особистості, її індивідуальності велелюдному місту продовжує і надалі звучати в українській літературі. Оригінальні епітети та дефініції до слова *місто* добирає В. Симоненко: *Я тікаю від себе, від муки і втоми, Від крикливих окатих міст* (Симоненко, 147); *Є міста-ренегати! Є просто байстрята*(129). Асоціативні зв'язки міста із Содомом знаходимо у прозі В. Дрозда: *Купіть у селі хату, одійдіть душею від цієї содоми-гомори* (Дрозд, 143); *Сьогодні я знову блукала містом. Цього разу воно вже не намагалася поглинути мене, лиш дивилося стомлено-співчутливо великими зіницями у райдужках ліхтарів... Місто питало мене: “Навіщо?”* (ЛУ, 16.12.04, 5).

Суперечливі почуття ліричного героя до міста оригінально передала Ліна Костенко: *Місто, премісто, прамісто моє! Стійбище людське з*

асфальту й бетону. Як там не буде, а все-таки є той силует у вікні золотому! (Костенко 1989, 317). Поетизація міста відбувається за рахунок словотвірних засобів мови, створення неологізмів, персоніфікації сприяє і синтаксичне оформлення – структура зі звертанням.

Однак для української літературної творчості характерне й інше бачення міста. Кількасотлітньою традицією в українській мові є функціонування апелювативів на позначення міст з епітетом *славний*. З.Т. Франко вважає, що епітетом *славний* характеризувалося спочатку місто Київ. Цей епітет уживався в історичних піснях і думах XVI–XVII ст. Згодом він переходить і на інші міста, а далі, стаючи мандрівним, не закріпленим за одним об'єктом, перетворюється з епітета Києва в атрибут фольклорно-пісенного мовлення [5, 64]. Епітет *славний* уживається в пам'ятках писемності різних жанрів не тільки стосовно Києва; побутує він і в творах нової української літератури. Пор.: *Нехай повідаєть Львовъ, зацное и славное в(ъ) малой Россіи мѣсто* (Галят., 56); *Той же Сагайдачний славное мѣсто Кафу з рицerstвом запорозкимъ... вз#л* (там само, 345); *До часу дал имь славное мѣсто Маринбурбъ, которое они кролю Казимеру продали* (Софонович, 212); *Розсуди ж тепер, каким тріумфом объаты всѣ славные европейскіе города* (Сковорода, 159); *Напишіть до мене у славний город Борзну; У славному-преславному місті в Чигирині Задзвонили в усі дзвони; Отам Швачка... каже сідлати Коня свого вороного. Має погуляти у Бихові, славнім місті* (СМШ, I, 147, 410); *Може, й спить, може, йому й сниться його рідний Миргород, славний козацький город, де найкращі ночі, найсмачніші млинці і найпишніші дівчата* (Лепкий I, 68); *Українцю, вийди на головний проспект славного міста Запоріжжя й оглянись навкруги: що тобі нагадує про те, що ти стоїш на землі, оспіваній в думах і піснях народних, художніх полотнах великих митців?* (ЛЮ, 2.12.04, 1). Епітет *славний* може вживатися і з власною назвою міста: *Видно шляхи полтавської і славному Полтаву* (Котляр., Енеїда, 221); *А от і славний Перекоп* (Костомаров, 219, 223).

Символічного значення набувають іменники на позначення міста в романі Б. Лепкого “Мазепа”. Синоніми *город* і *місто* символізують віковічну боротьбу України за свою незалежність: *“Спасибі, князю. Питаєте, чого я боролася з ворогом, котрий облягав наш город? Бо він ворог, ворог, світлійший князю”* (Лепкий II, 411). Повторюючись у кожній репліці Мотрі Кочубеївни, вони уособлюють вільнолюбивий український народ: *“Союзник не вдирається насильно в місто і не здобуває його, знаючи, що місто дістало наказ від свого зверхника не впускати нікого в свої мури”*. *“Але ж зверхник зрадив царя, і ваш город не обов’язаний був його слухати”*. (там само). Силу патріотичних почуттів допомагає передати й семантична опозиція займенників *наш – ваш*. Апелятиви на позначення міст, уживаючись разом із власними назвами, відтворюють велич України, стають знаками державності: *А мені ви позволите спитати вас, що сталося з городами українськими? Ще за життя Богдана Хмельницького ваше правительство виманило собі право ... тримати свою залозу в Києві з тим, що її начальник не буде присвоювати собі ніяких прав до міста і до людності його. А тепер у Києві сидить воєвода, ніби другий гетьман і ніби сильніший ще від нього. В Переяславі, Ніжині, Чернігові і по інших містах теж стоять московські залози і не перестають кривдити народ* (там само, 412).

На сторінках роману Олеся Гончара “Людина і зброя” з любов’ю описується місто Харків. Слово *місто* опоетизовується. Воно поєднує в собі велику кількість семантичних відтінків, не втрачаючи номінативного значення, символізує Батьківщину, рідний край. Дібрані до нього розгорнуті означення дають змогу показати і велич міста, і передати болючі почуття розлуки з ним: *Сьогодні він вперше побачив матір у військовому... Все місто мовби повито зараз її смутком, її любов’ю. Місто барикад, бастіон заводів, фортеця сили індустріальної, місто, що, як витвір самого народу, звелось серед мальовничих просторів Слобожанщини... Ідуть з міста, і невідомо, хто з них повернеться, а для кого не буде відти вороття* (Гончар, 53). У функції звертання, ускладненого відокремленим означенням, виступає слово

місто в історичному романі у віршах “Маруся Чурай”: *О давнє місто, звикле до облоги, яка тривожна в тебе буде ніч!* (Костенко 1982, 115). У цьому контексті звучать уболівання за долю рідного міста, означення передає почуття гордості за історичне минуле.

У змалюванні села може звучати протилежний акцент: від звичайного протиставлення “велике – мале” без негативної оцінки аж до змалювання села як символу чогось віддаленого, менш розвиненого. В гуморесці О. Вишні село символізує щось далеке від цивілізації: *І хто міг подумати, що десь у невеличкому селі за п'ятнадцять верстов од залізничної станції живе людина, що нагонить страху і чоловікам, і жінкам, і малим дітям своєю таємничою, ніким і нічим не з'ясованою силою, своїм отим страшним зглазом* (Вишня, 56). Значення чогось другорядного, менш вартісного, ніж місто, набуває лексема *село* в такому контексті: *Миргород, хоч полковий, та не дуже то пишний був город, ніби велике село* (Лепкий I, 73).

Занепад в останні роки українського села зумовив уособлення іменника *село* і функціонування його в контекстах зі словами, які передають семантику “занепад”, “загибель”, “руйнація”. Багато таких прикладів у періодиці, напр.: *Ми зробимо все, аби наше село встало з колін* (УК, 18.06.05, 2); *багатостраждальне село* (УК, 30.09.05, 13); *Загине село – загине Україна; Сьогодні настав час рятувати село всією Україною* (там само). Отже, проаналізований матеріал показує, що протиставлення образів села і міста є однією зі світоглядних рис творчості багатьох письменників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жулинський М. У праці каторжній, в трагічній самоті // Куліш П. О. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – С. 5–30.
2. Кардашук О. В. Засоби вираження категорії простору в художньому творі // Записки з загальної лінгвістики: Збірник наукових праць / Відп. ред. М.І. Зубов. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 6. – С. 78–84.
3. Поліщук В. Т. Образ міста (Києва) у прозі Михайла Старицького // Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення:

- Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г.Р. Передрій. – Черкаси: Брама, 2005. – С. 118–123.
4. Ставицька Л. Естетика слова в українській поезії (10–30 рр. ХХ ст.). – К.: Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.
 5. Франко З. Т. Назва *Київ* за історичними пам'ятками // Культура слова. – 1981. – Вип. 21. – С. 61–64.

ДЖЕРЕЛА

- Вишня – Вишня О. Вишневі усмішки. – К.: Держлітвидав, 1962. – 478 с.
- Галят., Ключ – Галятовський І. Ключь разумїні# // Іоаникій Галятовський. Ключ розуміння / Підг. до вид. І.П. Чепіги. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 53–210.
- Гончар – Гончар О. Т. Твори: В 7-ми т. / Прим. В. Ковалю. – К.: Дніпро, 1987–1988.
- Дрозд – Дрозд В. Усе – про секс // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колеґіумах. – 2001. – № 3. – С. 134–156.
- Костенко 1982 – Костенко Л. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах. – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
- Костенко 1989 – Костенко Л. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
- Костомаров – Костомаров М. Поезії // Українська література ХVІІІ ст. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 139–224.
- Котляр., Енеїда – Котляревський І. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 36–210.
- Куліш – Куліш П. О. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 2: Чорна рада: Хроніка 1663 року; Оповідання; Драматичні твори; Статті та рецензії. – 586 с.
- Лепкий І – Лепкий Б. С. Мазепа: Трилогія. І. Мотря: Іст. повість у 2 т. – Львів: Каменярь, 1991. – 424 с.
- Лепкий ІІ – Лепкий Б. С. Мазепа: Трилогія. ІІ. Не вбивай; ІІІ. Батурин: Іст. повісті. – Львів: Каменярь, 1991. – 488 с.
- ЛУ – газета “Літературна Україна”.
- Підмогильний – Підмогильний В. П. Оповідання. Повість. Романи. – К.: Наукова думка, 1991. – 800 с.
- Симоненко – Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина: Вірші, сонети, поеми, казки, байки / Передм. В.А. Гончаренка. – К.: Наукова думка, 2005. – 296 с.
- Сковорода – Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.
- СМШ – Словник мови Шевченка. – К.: Наукова думка, 1964. – Т.1–2.
- Софонович – Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / Підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю.А. Мицика, В.М. Кравченка. – К.: Наукова думка, 1992. – 336 с.
- УК – газета “Урядовий кур’єр”.